

РЕВОЛЮЦІОНЕР АНТОН ЩЕРБАК

Офіційні радянські історики протягом семи десятиріч намагалися довести: рушійною і керівною силою першої російської революції (1905-1907рр.) була партія більшовиків. Правдою тут є лише те, що справді – була й така партія. Але присвоювати їй лідерство у соціальних і національних змаганнях народів Росії в 1905-1907рр. – це, м'яко кажучи, фальсифікація і явне перебільшення.

Звернімося хоча б до тодішніх подій на Сумщині. Що знаємо про діяльність більшовиків на території нашої області в ті роки? Викладачі історії КПРС, працівники інституту марксизму-ленінізму немало статей і монографій написали на цю тему. Та коли відкинемо притаманне їм пишнослів'я і словоблуддя, то побачимо: незважаючи на всі потуги, конкретних фактів діяльності більшовиків в області менше, ніж обмаль. Наголошувалося, що нібито, активно діяла в Сумах група РСДРП «Факел» (водночас «соромливо» замовчувалося, що «Факел» був не більшовицьким, а меншовицьким, і що після 1917-ого його керівників репресували). Що діяли нечисленні більшовицькі гуртки в Конотопі на залізничних майстернях, у Шостці. Що поширювалася «Искра», більшовицькі листівки. Оце й усе.

Водночас бонзи від науки вперто замовчували діяльність на Сумщині українських національно-визвольних партій. Більше того – знищувалися документи про їхню боротьбу, не кажучи вже про репресії їхніх активістів. Та навіть ті крихти інформації, що вціліли в архівах, дають змогу уявити 1905 рік на Сумщині в правдивому світлі.

Лише кілька фактів. На території нинішньої області активно діяли місцеві організації Української соціал-демократичної робітничої партії «Співки», Української демократичної партії (з 1905р. – УРДП), Революційної Української Партії. Зокрема, міцна організація РУП – УСДРП з розгалуженою системою селянських і молодіжних гуртків була в Глухівському повіті. Глухівська організація РУПу не лише

бунтівників став Щербак.

У Сумському обласному архіві зберігаються спогади одного з керівників відомої «Яструбинської республіки» Юхима Зленка, де автор пише про свого ідейного наставника: «Пригадую таємне зібрання в його будинку на хуторі Солодкому. Ніч. Сотня з лишком людей, прийшовши пішки за десятків верст з торбами в руках і за плечима. Щербак почав говорити, і всі завмерли, боячись пропустити бодай слово. Мова його гаряча, говорить про те, що російський уряд збанкрутував, йому вірити не можна, треба боротися...»

Зусиллями Щербака в Сумах і в повіті виникають революційні гуртки, вони швидко міцніють, пора виходити з підпілля. 29 травня у Сумах відбувся багатотисячний мітинг, на якому виступив Антон Щербак. На жах властям і сумським обивателям – українською мовою. Своєю промовою, як доповідали харківському губернаторові жандарми, він «підбурював до зміни існуючого в державі суспільного ладу». Того ж дня його було кинуто до в'язниці, де він і перебував до оголошення царського маніфесту від 17 жовтня 1905 року. А вийшовши на волю, за словами жандармського підполковника, «відразу ж став головним агітатором серед селян».

На той час в Росії вже засновується Всеросійська селянська спілка, на чолі її в Сумах і стає А. Щербак. Як свідчать поліцейські донесення, Щербак закликав селян: 1) усіма силами підтримати загальний політичний страйк; 2) скинути військо на бік народу проти уряду; 3) вимагати відібрання землі у поміщиків; 4) не визнавати влади поліції і земських

представників і селян ряду повітів Харківської і Курської губернії. Авторитет А. Щербака ріс і міцнів.

З числа дружинників, уродженців Яструбиного, в Сумах було створено міліцію, яка підтримувала правопорядок. Завдяки цьому жителі не відчували на собі жахів чорносотенного шовіністичного розгулу. З 14 грудня Селянська спілка Сумщини почала видавати свою газету, яка, за характеристикою жандармів, мала «підбурюючий зміст» і оголосила уряд «поза законом».

Становище в повіті лякало департамент поліції. Помічник начальника губернського жандармського управління наполягав на запровадженні в повіті воєнного стану, негайній ізоляції 20 активних діячів спілки, в першу чергу Щербака. Більше того, цей представник офіційної влади радив надіслати до міста для здійснення цих актів людей, переодягнених в цивільний одяг, та поїзд особливого призначення, – вести відкриту боротьбу проти «селянської республіки» жандарми не наважувалися.

У ніч на 16 грудня А. Щербак, «за допомогою військової сили», був затриманий на квартирі одного з активних діячів повітової спілки. Поліція буквально викрала його із Сум – під посиленою охороною його було відправлено до Лебединської тюрми. «Про ув'язнення Щербака у Сумській в'язниці, – визнавали в рапорті жандарми, – не можна було й думати, тому що в'язницю було б негайно розстрошено».

соротників по боротьбі. «А вчора приходив до мене і довго сидів Щербак, – пише з Парижа до дружини 28 липня 1906 року відомий вчений І. Мечников. – Це сучасний російський герой. Він просив мене зробити три лекції на користь Селянської спілки».

Побувши якийсь час у Європі, Антон Петрович переїждить до Америки. В обласному архіві є цікаві спогади уродженця села Річки селянина Прокопа

створювала і розмножувала на гектографах свої оригінальні листівки – звичайно ж, українською мовою.

Організація УСДРП існувала і в Конотопі, діяли осередки і в Шостці, Ромнах, про що свідчать матеріали Київського комітету УСДРП. Жандармські джерела відзначають у 1906 році успішну роботу Охтирської організації УСДРП під керівництвом В. Форменка. Зведення жандармів констатують і про вплив УСДРП в Сумському повіті, де «справи партії мають серйозний успіх в організуванні селян».

Активно діяла і «Спілка», зокрема в Роменському, Конотопському, Кролевецькому, Глухівському повітах. Її організації були такі численні, що утворювали окремі райони в рамках партії. Приміром, у Кролевецькому повіті 1907 року діяли Алтинівська, Вишенська, Райгородська, Білківська, Коронська, Ксьондзівська, Дроботівська, Царівська, Атюська та інші організації, об'єднані Кролевецьким повітовим комітетом «Спілки»: звичайно ж, більшовикам таке визнання народних мас і не снилося.

У Сумах і в Сумському повіті, попри заповнення псевдоісториків, провідною революційною силою був теж аж ніяк не «Факел», а організація так званої «Спілки селян». А її визнаним лідером – Антон Щербак, постать незвичайно приваблива, неординарна. Ось що вдалося дізнатися про Антона Петровича із скупих відомостей у архівах Сум та Харкова.

А. Щербак, дворянин за походженням, народився в хуторі Солодкому під Сумами. Навчався в Харківському ветеринарному інституті. Служив у війську прапорщиком, вийшов у відставку. Ще в юності брав участь у революційному русі, активно співробітничав з українськими «Громадами» і народницькими організаціями, за що і був уперше арештований царською охрानкою 1886 року. Потім поселився на своєму хуторі, де й жив під недремним оком командирів.

«Кривава неділя» 9 січня 1905 року розбудила затуркане громадянство імперії, хвиля заворушень докотилася і до Сумського повіту. І відразу ж центральною постаттю серед місцевих

відкриття в селах шкіл українською мовою викладання, а в Сумах – українських гімназій. Про це ж говорили й найближчі помічники А. Щербака – санітарний лікар А. Тавшвадзе, фельдшер І. Колесниченко, селянин А. Овчаренко, Ю. Зленко, Н. Криловецький, інші.

Слова агітаторів падали на сприятливий ґрунт. Організації Спілки стали провідною силою в повіті та в Сумах. Їх діяльність, із занепокоєнням відзначав помічник начальника жандармського губернського управління по Сумському повіту, ставала дедалі небезпечнішою. Селяни «цілими громадами почали втілювати в життя ідеї спілки, не визнаючи начальства і поліції, виганяючи службових осіб, обираючи нових». Харківський губернатор доносив міністрові внутрішніх справ імперії, що голосні комітети спілки в Сумському повіті систематично «виживали» поміщиків з маєтків. Керовані ними селяни захоплювали сіножаті, господарювали в їх лісах тощо. Під керівництвом повітової селянської спілки було проведено кілька страйків, зокрема, в маєтках графині Строга нової, поміщиці Лециньської.

Як впливає з поліцейських повідомлень, комітет спілки, керований А. Щербаком, проводив організаторську роботу не лише серед селян, а й серед робітників. Так про І. Колесниченка жандарми писали: «Був головним керівником страйків робітників на фабриках і заводах», про іншого соратника Антона Петровича, вчителя Ніколаєва-Ліщинського – «злочинний агітатор і небезпечний організатор робітничих страйків».

У повіті й особливо у Сумах відбуваються численні маніфестації і мітинги трудящих. Про їх масовість свідчить такий факт: на початку листопада одна з маніфестацій зібрали 40 тисяч чоловік. Як завжди, А. Щербак промовляв до людей з балкона приміщення повітової земської управи (нині тут краєзнавчий музей) – «дому Щербака», як говорили в ті дні. У листопаді-грудні в місті відбулися два повітові з'їзди Спілки за участю

єднини в ятятижницькій юрві місцевих жителів зажадала негайно звільнити керівника Сумської спілки. Вона, як рапортував губернаторові повітовий справник, «почала громити поліцейське управління, а згодом вирушила до в'язниці». Шлях їй перетнули терміново викликані з Харкова війська. «Драгуни, – говориться у цьому ж документі, – рубали шаблями, піхотинці працювали багнетами й прикладами, драгуни двічі йшли в атаку, у військо летіло каміння, поранених досить багато».

У Сумах, за даними того ж справника, активісти спілки, дізнавшись про ув'язнення Щербака, направили в Лебедин спеціальним вагоном сформовану із селян озброєну бойову дружину. Її командиром було призначено члена комітету М. Бондаренка. Власті зробили для себе відповідні висновки: А. Щербака потайки вночі перевезли до Охтирки, згодом – до Богодухова і, нарешті, кинули за ґрати Харківської центральної в'язниці. Про те, аби, на вимогу селян, звільнити Щербака, царські посіпаки боялися і думати, доповідали губернаторові: «Безпомилково можна сказати, якщо Щербак залишиться на волі, і до того ж в малоросійських губерніях (він прекрасно говорить з простим народом по-малоросійськи), то при його небезпечних для держави ідеях і безсумнівному впливові на селян, він може повести їх на що лише побажає, до збройного повстання включно. Виняткові організаторські здібності, своєрідне красномовство, різкість і рішучість роблять його винятково небезпечним для існуючого ладу».

Антоні Щербаку було вготовано довгі роки каторги. Та арешт відомого революціонера сколихнув прогресивну Росію. Газети Петербурга, Москви, Харкова наполягають за звільненні його з-під варті. Професор Московського університету М. Ковалевський, що близько стояв до українських патріотичних сил, створює і очолює комітет на підтримку Щербака. І царат змушений був відступити.

А. Щербака спроваджують за кордон. Та й там він робить усе, аби підтримувати

революційному русі на Сумщині, був заарештований, втік з-під варті, виїхав до Німеччини, потім – до Америки. Тут знову зустрів свого наставника. Допомігав Антоні Петровичу видавати газету «Океан», яку Щербак видавав у США і Канаді для своїх земляків, революціонерів-емігрантів.

До Росії Антон Петрович повернувся після Лютневої революції 1917 року. Відразу ж прибуває до Сумського повіту, де його добре знають. З архівних документів дізнаємося, що він виступав перед селянами Яструбиного, Річок, Улянівки, вітав їх з поваленням царату. Очолює повітову раду селянських депутатів. Та після жовтневого перевороту відходить від активної політичної діяльності. І все ж немало зробив для Сум. Зокрема, завдяки його зусиллям, до створюваного Сумського художнього музею було повернуто багато полотен, які у 1919 році вивезли до Москви, серед них – і цінності з колекції Строганових. За участю А. Щербака в повіті налагоджувалося українське культурне життя, засновувалися театри, навчальні заклади. Помер А.П. Щербак у 1930 році.

З документів 20-30 років бачимо, що сумчани планували широко увічнити пам'ять славетного земляка. Пропонувалося поставити йому пам'ятник, назвати його іменем одну з вулиць, запровадити в кількох школах стипендії імені Щербака. Та насувалися зловісні роки, що переросли в десятиріччя. Багатьох саратників і учнів Антона Петровича було оголошено «ворогами народу», страчено. А ім'я А. Щербака «забуто» офіційними істориками і краєзнавцями. Не в останню чергу й для того, аби легше пройшла ідеологічна фальшивка: буцімто основною силою в революційних подіях 1905-1907 років були більшовики.

Але ж як би не біснувалися чорні сили – все світле й добре обов'язково повертається до народу. Сьогодні ми можемо сказати правду про Антона Щербака. Можемо, постоявши перед приміщенням краєзнавчого музею – «домом Щербака» – відтворити сторінки життя цієї видатної людини.

Григорій Хвостенко,
краєзнавець